

OLAMNING YARALISHI HAQIDAGI TASAVVURLAR. SOKRAL VA SEKULYAR QARASHLAR

Boboyeva Feruza

Pastdarg`om tumanida joylashgan 38-maktabning Fizika fani o`qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada olamning yaratilishi ilmiy va falsafiy tahlil qilingan. Galaktika, yulduzlar, sayyoralarning paydo bo`lishi va ularning harakatlari to`g`risida fikr bildirilgan. Substansiya, apeyron, Senkulyar va Sokral kabi tushunchalarga ta`rif berilgan. Antik davr faylasuflarining, xususan Fales, Geraklit, Anaksimender va Anaksimenderlarning olamning substansiyasi haqidagi falsafiy va ilmiy qarashlari o`rganilgan. Olamning yaratilishi to`g`risida Senkulyar va Sokral tafakkur shakllari haqida bahs olib borilgan va muallifning mustaqil fikrlari bilan to`ldirilgan.

Kalit so`zlar: sokral, sekulyar, substansiya, astronomiya, olamning yaratilishi, antik davr, katta portlash.

Taraqqiyotni harakatga keltiruvchi kuch azaliy muammolarga yangicha yondashuvlar va yechimlarni topa olishga qodir bo`lgan tafakkurning shakllanishi bilan bog`liq. Kishilik hazorasi (svilizatsiyasi) insonlarning hayot tarzini yaxshilashga ko`maklashuvchidir. Ammo sivilizatsiya insonni axloqsizlik, ma`naviyatsizlik, tubanlik sari boshlamasligi lozim. "Menga hamma narsa mumkin" tamoyili asosida ish ko`rish kishining axloqiy tafakkurini tanazulga yuz tutishiga olib keladi. Kishilar ongida Sekulyar¹ va Sokral² bilimlarni bir xillikda shakllantirish va rivojlantirishning ijobiy jihatlarini ko`rib chiqar ekanmiz, bunda ularning diniy va kreativ tafakkuri o`rtasidagi bog`liq va qarama-qarshi tomonlarini sezamiz. Shu o`rinda yuqoridagi ikki tushuncha senkulyar va sokral haqida qisqacha to`xtalib o`tsak.

Nafaqat olamning yaratilishi, balki juda ko`plab muhokama qilinishi mumkin bo`lgan masalalarda dunyoviy va ilohiy(diniy) qarashlar qarama qarshiligi mavjud. Shunga ko`ra Senkulyar qarashlar olamning yaratilishi ilmiy tafakkur bilan, ilmiy bilimga asoslangan bilim, ko`nikma va tajribalar natijasida asoslashga harakat qiladi. Shu bilan birgalik ilmiy tafakkurdan chetga chiqish, ya`ni insonning tafakkur

¹ Sekulyar-dunyoviy tafakkur tarzini bildiruvchi falsafiy atama

² Sokral-muqaddaslik, ilohiy mutloqlik, diniy tafakkur

darajasi tasavvur qilib bo`lmas hodisalarga va dalillarga yuzlangan vaqtda Sokral tafakkur tarzi namoyon bo`ladi. Sokral tafakkur tarzi g`ayriilmiy bo`lib ko`ringan, ilohiy ko`rinishdagi voqea va hodisalarni tushuntirishga harkat qiladi. Ushbu noilmiy qarashlar bahslarni taqazo qilmay ko`proq ishonch bilan bo`g`liqdir. Ilmiy tafakkur esa bahs munozalar bilan boyib boradi va oxirida ko`proq ibtidoaga qaytish holatlari kuzatiladi. Shunga ko`ra bugun biz tahlil qilmqchi bo`lganimiz olamning yaratilishi tarixi bilan bog`liq yuqoridagi ikki dunyoqarash chegarasida bo`ladi.

Olamning paydo bo`lishi haqidagi keng tarqalgan va ko`pchilik tan olgan farazlardan biri - «Katta portlash» haqidagi tasavvurlarni ko`rib chiqamiz.

Katta portlashning o`zi nima?

Astrofiziklarning taxminiga ko`ra, katta portlashdan keyingi uch minut ichida harorat shu darajada yuqori bo`lganki, modda faqat elektron, proton va neytronlardan iborat bo`lgan. Moddaning harorati va zichligi tez sur`atlar bilan kamayib borgan, natijada faqat yengil elementlar - vodorod (75%) va undan geliy (25%) sintez boigan. Katta portlashdan so`ng taxminan 20 minutlar o`tib, yulduzlarda qolgan elementlar sintez boia boshlagan va hozirgi Olamning tarkibi hosil bo`lgan. Olamning birlamchi moddasi sochilishi tufayli koinot kengayib borgan, ko`plab to`plamlar hosil bo`lgan va ular oxir-oqibat galaktikalarni tashkil etgan

Galaktikalar Olam kengayishi boshlangandan so`ng 3 mlrd. yil o`tib neytrin gazlar bulutlari to`plangan joylarda tashkil topa boshlagan. Bu to`plamlarda 1040 t modda yigilganda moddalarning ikkita qarama-qarshi tomonga siqilishi boshlangan. Astronomlar galaktikalarning ellipsimon, spiralsimon, linzasimon, noto`g`ri shakldagi turlarini ajratishadi. Olamda hozirgi kunda 1014 Galaktika mavjud. Bizning galaktika Somon yo`li spiralsimon ko`rinishga ega. Uning tarkibida 200 milliard yulduz mavjud. Ularning umumiy massasi $3 \cdot 10^{38}$ kg.³

Hozirgi astrofizik va kosmogonik ma'lumotlarga asosan, Quyosh tizimi 4,7-5,0 milliard yil awal paydo bo`lgan. Quyosh tizimining paydo bo`lishi quyidagi jarayonlardan boshlangan deb ta'kidlanadi. Yulduzlararo moddaning quyuqlashishi va sovuq sayyora tumanligidagi o'ta yangi yulduzni portlashi natijasida hosil bo`lgan to'lqinning ta'siri ostida, ushbu modda siqilib nihoyatda katta disk shaklini olgan. Bu diskningjuda katta qismi (99,2%) uning markaziga

³ A.Abidov, D.Atabayev "Yer fizikasi", -T: "Fan va texnologiya", 6 b (174)

to'g'ri kelgan. Bu markazdagi birlamchi modda keyinchalik yosh yulduz - Quyoshning paydo bo'lishiga olib kelgan.

Keying o'rinlarda biz tabiatda sodir bo'ladigan har qanday hodisalarni ilohiylik bilan bog'lash tafakkuriga to'xtalib o'tamiz. Inson o'z ibtidosidan boshlab mifologik nuqtai nazarni ilgari surgan. Chunki insonning tafakkuri darajasi rivojlanmagan edi. Lekin biz intuitive va ezoterik (sirli bilim) bilimlarni ham rad eta olmaymiz. Xususan, Gegel shunday yozadi: "Sharqda, ayniqsa, Hindistonda G'arbdagi kabi oliy Haqiqatning tabiatini intellekt orqali aniqlashga harakat qilganlar. Lekin, ular birinchidan, intellektni Haqiqatni kashf etishning eng yaxshi quroli darajasiga ko'tarilgan emaslar, balki uni ikkinchi o'ringa qo'yganlar. Birinchi o'rinni esa ular hamisha ruhiy intuitsiya va ishroqqa (vahiy yordamida yorishuv) ruhiy (psixologik) tajribaga tegishli deb hisoblaganlar. Shu oliy kashfga bilimga zid keladigan harqanday intellektual xulosani haqiqiy emas", deb hisoblagan. Ikkinchidan, bu yerdagi har bir falsafiy ta'limot onging oliy holatiga erishuv amaliyoti (meditatsiya) bilan qurollangan bo'lgan⁴. Islom ta'limotida ham olamning paydo bo'lishi va yerda odamzotning vujudga kelishi teologik nuqtainazardan tushuntiradi. Unga ko'ra olamning yaratilishi yaratuvchi bo'lgan Allohning birgina bo'l degan so'zidan mavjud bo'lgan. Alloh o'z inoyati bilan farishta va hayvondan farq qiluvchi, o'z ixtiyoriga ega bo'lgan Odamning, uning chap qovurg'asidan esa Havoning yaratilishi bilan yerga insoniyatni joylashtirdi degan e'tiqod ilgari suriladi.

Antik davr va o'rta asr adabiy muhitida ham teologik mafkura hukmron bo'ladi. Masalan, Gesiodning «Teogoniya», Gomerning «Illiada», «Oddsseya» kabi mifologik asarlarida olamning paydo bo'lishi quyidagicha tushuntiriladi: eng birinchi bor bo'lgan narsa bu abadiy, tubsiz, cheksiz qorong'ulik - xaosdir. Xaos hayot manbai bo'lgan. Barcha boshqa narsalar, shu jumladan abadiy Xudolar ham shu xaosdan vujudga kelgan. Yer xudosi Geya ham shunday paydo bo'lgan. Geyadan esa barcha yerdagi narsalarga hayot baxsh etuvchi sevgi-Eros vujudga kelgan. Cheksiz xaos zulmat-Erebni qorong'u tun-Nyuktani ham vujudga keltirgan. Tun va Zulmatdan esa yorug'lik-Ifor, hamda kun-Xemora paydo bo'lganlar. Shu tarzda yorug'lik olam uzra ziyo tarata boshlagan, tun va kun almashinuvi qaror topgan va x.k. xuddi shunday rivoyatlar Hind, Xitoy, Qadimgi O'rta Osiyo, Bobil, Misr mifologiyalarida ham bor.

⁴ Tuzuvchi G.Sultanova "Falsafaga kirish" o'quv-uslubiy majmua. – S: 102b. 271

Yunonistonda dastlabki falsafiy ta'limotlar eramizdan avvalgi VII-VI asrlar o'rtasida Milet shaxrida yo'zaga kelgan va rivojlangan. **Milet maktabi** vakillari Fales, Anaksimandr, Anaksimendlardir. Uning asoschisi Fales (eramizdan avvalgi 624 — 547 yillarda yashagan). U Yunon fani va falsafasining asoschisi bo'lib, o'z davrining yetuk siyosiy arbobi, juKrofi, faylasufi bo'lgan. Fales ta'limotiga ko'ra, tabiatdagi turli-tuman jism va hodisalar dastlabki ibtido — suvdan paydo bo'lgan va yana suvga aylanadi va bu moddiy birlik doimo o'zgarishda bo'ladi. Anaksimandr (Falesning shogirdi) eramizdan avvalgi VII asr oxiri va VI o'rtalarida yashab ijod etgan. U «Tabiat haqida» asarini yozgan, biroq asar bizgacha yotib kelmagan. Fales olamning asosiga suvni kuygan bo'lsa, Anaksimandr dunyo — cheksiz, gazzimon apeyrondan iborat, issiqlik va sovuqlik, quruqlik va namlik apeyrondan ajralib chiqib, moddaning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini ta'minlaydi, deb xisoblagan. Uning ta'limotini zamondoshi, shogirdi Anaksimendr davom ettirdi. Anaksimendr (eramizdan avvalgi 588-525 yillar) xavo — olamning asosi, deb bilgan. Uningcha, xavoning quyushishidan suv, yer, tosh kabi moddalar tashkil topgan, siyraklashishidan esa olov paydo bo'lgan.

Yana bir yunon faylasufi **Geraklit** (eramizdan avvalgi 520-460 yillar) Kichik Osiyoning Karbiy qirg'oqidagi Efes shaxrida zargar oilasida dunyoga kelgan. U stixiyali dialektikaga asos solgan, olov — olamning asosi, deb bilgan. Uning fikricha, olamda hamma narsa harakatda. «Okar suvga bir soniyada ikki marta tushish mumkin emas, chunki suv har daqiqada yangilanib turadi». Olamda turg'unlik yo'q. Harakat butun tabiatga, barcha jism va hodisalarga xosdir. Abadiy harakat — abadiy o'zgarishdir. Harakat qarama-qarshilik asosida sodir bo'ladi. «Ko'rash hamma narsaning otasi, hamma narsaning podshosidir», degan ekan Geraklit. Bundan Geraklit kishilar o'rtasida urushlarni targ'ib qilgan ekan-da, deya xulosa chiqarish noto'g'ri. Geraklitning fikricha, doimiy o'zgarish, harakat va o'zaro qarama-qarshi tomonlarga o'tish — jismlar sifatining nisbiyligi bilan bog'liq. Masalan, dengiz suvi inson iste'moli uchun yaroqsiz bo'lsa, baliqlar uchun ayni muddaodir. Geraklitning **qarashlari** falsafiy tafakkur rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Abidov, D.Atabayev "Yer fizikasi", -T: "Fan va texnologiya", 174 b
2. Tuzuvchi G.Sultanova "Falsafaga kirish" o'quv-uslubiy majmua. – S: 271 b.

